

การศึกษากระบวนการสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน กว๊านพะเยาเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต

A Study of Local Knowledge Space Construction Process of Kwan Phayao Fisherfolks Community to Promote Lifelong Learning

วสันต์ สรรพสุข¹

Wasan Sapphasuk¹

Received: 20 October 2023

Revised: 1 December 2023

Accepted: 12 December 2023

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษากระบวนการสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา และ 2) ศึกษาและสังเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยา โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ แบ่งการเก็บรวบรวมข้อมูล 2 ระยะ ได้แก่ ระยะที่ 1 ศึกษากระบวนการสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยา ผ่านการศึกษาเอกสาร การสังเกตการณ์ และการสัมภาษณ์ชาวประมงพื้นบ้านจาก 4 ชุมชนที่ได้มาจากการเลือกแบบบอลล์หิมะ ระยะที่ 2 ศึกษาและสังเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยา โดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ได้มาจากการเลือกแบบเจาะจง ได้แก่ 1) ชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยา 2) เด็กและเยาวชน 3) ครูและบุคลากรทางการศึกษา 4) ผู้บริหารสถานศึกษา และ 5) ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลตั้งแต่เดือนมีนาคม-กันยายน 2566 และใช้แนวคิดพื้นที่ความรู้และแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นกรอบในการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิจัยพบว่า 1) ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยามีการร่วมสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นในลักษณะของความรู้เชิงสถานการณ์บนฐานประสบการณ์ภายใต้การปะทะผลานกับความรู้และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของภาครัฐ และบริบทความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในพื้นที่รอบกว๊านพะเยา ประกอบด้วย 3 ปฏิบัติการ ได้แก่ ปฏิบัติการเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ ปฏิบัติการสร้างเครือข่ายและอำนาจต่อรอง และปฏิบัติการเชิงสถาบันและเชื่อมโยงเครือข่าย 2) รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยามีลักษณะเป็นองค์รวมและมีความเป็นพลวัตสะท้อนพื้นที่ความรู้ของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านและบริบทเชิงพื้นที่กว๊านพะเยา โดยมีสนามการเรียนรู้ประมงพื้นบ้านเป็นศูนย์กลาง และมีองค์ประกอบของการเรียนรู้ตลอด

¹ อาจารย์ประจำ วิทยาลัยการศึกษา มหาวิทยาลัยพะเยา

¹ Lecturer, School of Education, University of Phayao Email: wasan.sa@up.ac.th

ชีวิตที่เชื่อมโยงสัมพันธ์เป็นองค์รวม ได้แก่ ผู้อำนวยการเรียนรู้ ทรัพยากรการเรียนรู้ ผู้สนับสนุนการเรียนรู้ และผู้เรียนทุกช่วงวัย

คำสำคัญ: พื้นที่ความรู้ท้องถิ่น, ชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน, กว๊านพะเยา, การเรียนรู้ตลอดชีวิต

Abstract

The study aims to: 1) study the process of the construction of local knowledge space in Kwan Phayao fisherfolks communities, Muang District, Phayao Province, and 2) to study and synthesize lifelong learning models based on local knowledge of Kwan Phayao fisherfolks communities. This research used qualitative research methods. Data collection was divided into two phases: Phase 1, studied the construction of local knowledge space in the Kwan Phayao fisherfolks communities by using documents, observation, and interviews with local fishermen from four communities derived from snowball selection. Phase 2, studied and synthesized lifelong learning models based on local knowledge of communities by collecting interview data from key informants derived from purposive sampling who were: 1) Kwan Phayao local fishermen, 2) children and youth, 3) teachers and educational personnel, 4) school administrators, and 5) a member of local administrative organization. The data was collected from March to September 2023. Knowledge space concept and lifelong learning concept were employed as frameworks for studying and analyzing data.

It was found that: 1) The Kwan Phayao fisherfolks communities have co-created a local knowledge space in the form of situational knowledge based on the experiences of local fishermen that contested and articulated with scientific knowledge, natural resource management of the government, and socio-economic dynamic of communities in the area around Kwan Phayao. There were 3 operations: (i) learning and experiential operations, (ii) networking and negotiating operations, and institutional and (iii) connecting network operations. 2) Lifelong learning models based on local knowledge of Kwan Phayao fisherfolks communities are holistic and dynamic, reflecting the knowledge space of local fisherfolks communities and the area around Kwan Phayao. Particularly, the local fishery learning field is considered as the center. Moreover, the elements of lifelong learning connect holistically including learning facilitators, learning resources, learning advocates, and learners of all ages.

Keywords: Local knowledge space, fisherfolks community, Kwan Phayao, lifelong learning

บทนำ

“กว๊านพะเยา” เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำขนาดใหญ่ ในลุ่มแม่น้ำอิงและภาคเหนือตอนบน เกิดจากการรวมน้ำในหนองน้ำ แม่น้ำ และลำห้วยต่างๆ

ที่ไหลมาจากเทือกเขาผีปันน้ำ จนกลายเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ภายหลังการสร้างประตูกันแม่น้ำอิงทางทิศใต้ของกว๊านพะเยา ในปี พ.ศ. 2482 เป็นต้นมา ขณะเดียวกันกว๊านพะเยายังเป็นแหล่งกำเนิด

ความรู้ ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมของคนผู้คนรอบกว๊านพะเยา ชุมชนมีวิถีการดำเนินชีวิตที่ผูกติดกับกว๊านพะเยา ทั้งการอุปโภค บริโภค และการประกอบอาชีพต่างๆ (พระธรรมวิมลโมลี, 2542; อัมพชชัย เอื้อหยิ่งศักดิ์ และสมศักดิ์ เกียวกิ่งแก้ว, 2559; มนตรา พงษ์นิล, 2562) กว๊านพะเยามีได้เป็นเพียงพื้นที่แหล่งน้ำทางกายภาพเท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่ความรู้ในการสร้างสรรค์ความรู้ ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมผ่านปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน การต่อสู้ ต่อรอง และช่วงชิงจนกลายเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนรอบกว๊านพะเยาในปัจจุบัน

ประมงพื้นบ้านเป็นหนึ่งในอาชีพ ภูมิปัญญา และความรู้ท้องถิ่นที่สำคัญของผู้คนรอบกว๊านพะเยาและลุ่มแม่น้ำอิงโดยเฉพาะผู้คน 9 ตำบล 17 ชุมชนรอบกว๊านพะเยา (พัชรีภรณ์ สืบดี และคณะ, 2563) โดยชาวประมงพื้นบ้านในแต่ละชุมชนได้สะสมความรู้และภูมิปัญญาในการทำประมงที่เหมาะสมกับบริบทและสถานการณ์ที่แตกต่างกันไปในแต่ละช่วงพัฒนาการของชุมชนรอบกว๊านพะเยาจากรุ่นสู่รุ่น เป็นความรู้ที่ถูกสะสมผ่านประสบการณ์ การลงมือปฏิบัติ การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ที่พวกเขาเผชิญและถูกถ่ายทอดในฐานะประสบการณ์ร่วมในครอบครัวและชุมชนซึ่งความรู้ดังกล่าวมิใช่ความรู้ที่มุ่งให้พวกเขาหลุดออกจากการอยู่ใต้อำนาจของธรรมชาติมาสู่การควบคุมธรรมชาติ แต่เป็นความรู้ในฐานะวัฒนธรรมมวลชนที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันเป็นลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้นในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไปผ่านประสบการณ์ ปฏิสัมพันธ์ และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในสังคม (ศิวรักษ์ ศิวารมย์, 2551)

มากไปกว่านั้นความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านดังกล่าวยังมีความเป็นพลวัต มีการปรับเปลี่ยนตามบริบท

และสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ภายใต้การเข้ามาควบคุมพื้นที่ของรัฐและนายทุนอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน อาทิ ความขัดแย้งของชุมชนชาวประมงพื้นที่กับกรมประมง การสูญเสียที่ดินของชุมชนรอบกว๊านพะเยา คุณภาพน้ำ และการลดลงของความหลากหลายและปริมาณปลา เป็นต้น (มนตรา พงษ์นิล, 2562; พัชรีภรณ์ สืบดี และคณะ, 2563) ปราบฏการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นความรู้เชิงสถานการณ์ ของชุมชนที่สะท้อนถึงการต่อสู้ ต่อรอง และช่วงชิงการนิยามความรู้ของชุมชนชาวประมงในฐานะที่เป็นพื้นที่ความรู้ (knowledge space) ที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการช่วงชิงความหมายของความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านเพื่อสื่อสารให้คนอื่นได้รับรู้ในพื้นที่ที่กว๊านพะเยามีความรู้แบบอื่นที่ซ่อนอยู่มิใช่เฉพาะความรู้เชิงเดี่ยว แต่ความรู้มีหลายชั้นหลายระดับทับซ้อนกันอยู่ และมุ่งที่จะเปิดพื้นที่ความรู้ให้เกิดการจัดจากรูปแบบใหม่ที่เน้นการมีส่วนร่วมทั้งภาคเมือง ชนบท ภาคสังคม ชุมชน และท้องถิ่น (อานันท์ กาญจนพันธ์ุ, 2564) ดังงานวิจัยของอัมพชชัย เอื้อหยิ่งศักดิ์ และสมศักดิ์ เกียวกิ่งแก้ว (2559) ชี้ให้เห็นตัวอย่างของการต่อสู้ต่อรองของชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยา 3 รูปแบบ ได้แก่ 1) ใช้ความรู้รุนแรง การทำลายทรัพย์สินทางราชการ 2) การเมืองภาคประชาชน การเดินขบวนประท้วง การตั้งเวทีปราศรัย และ 3) การขัดขวางการถือแพ่งในการสร้างเขตพื้นอนุรักษ์พันธุ์ปลา

เช่นเดียวกันความเปลี่ยนแปลงภายใต้ระบบทุนนิยมส่งผลให้มีการขยายตัวของเมือง การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่และผู้คน การท่องเที่ยวและกระแสบริโภคนิยมที่ในพื้นที่โดยรอบกว๊านพะเยาส่งผลให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านและความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกำลังถูกทำลายและละเลย เยาวชนหนุ่มสาวมุ่งเข้าสู่ตลาดแรงงานเนื่องจากอาชีพประมงพื้นบ้านมีรายได้

ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ พ่อแม่ก็ไม่ปรารถนาให้ลูกหลานของตนทำประมงเพราะความทุกข์ยากลำบาก ไม่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจส่งผลให้ปัจจุบันเหลือจำนวนชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยา น้อยลง (มนตรา พงษ์นิล, 2562) กอปรกับเยาวชนคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาจากระบบโรงเรียนก็ได้เห็นคุณค่าและให้ความสนใจต่อการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านหรือสนใจภูมิปัญญาและความรู้ท้องถิ่น ส่วนหนึ่งก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากการศึกษาในระบบโรงเรียนที่จัดวางองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นให้อยู่ในระดับรองไม่จำเป็นต่อการสอบเข้าศึกษาต่อหรือสอบเข้าทำงาน ส่งผลให้ความรู้ท้องถิ่นที่มีอยู่แต่เดิมในพื้นที่ถูกลดความสำคัญลงไปและกลายเป็นความรู้ชายขอบที่ไม่น่าเชื่อถือ และไม่เป็นที่ต้องการ (Sapphasuk, 2019) ส่งผลให้ความรู้ท้องถิ่นประมงพื้นบ้านถูกละเลย ไม่ถูกผลิตซ้ำแก่คนรุ่นใหม่และอยู่ในสถานะการเสี่ยงต่อการสูญหายของความรู้ท้องถิ่น

สถานการณ์การถดถอยของจำนวนชาวประมงพื้นบ้านและสถานะรองของความรู้ท้องถิ่นข้างต้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งจะต้องมีกลไกช่วยให้ความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยายังคงอยู่และถูกถ่ายทอดในฐานะที่เป็นองค์ความรู้ของชุมชนต่อไป ทั้งนี้เมื่อพิจารณาบริบทที่เกี่ยวข้องกับกว๊านพะเยาในปัจจุบัน พบว่า ปัจจุบันมีองค์ภาครัฐ สถาบันการศึกษา และชุมชนร่วมกันขับเคลื่อนพะเยาให้เป็นเมืองแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น (กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา, 2566) ทว่าการขับเคลื่อนกิจกรรมยังให้คุณค่าและความสนใจต่อความรู้ที่เกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์จากดิน งานฝีมือ การทำเกษตรอินทรีย์ ทำขนม และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่รอบกว๊านพะเยา กิจกรรมหรือความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประมงพื้นบ้าน

มีค่อนข้างน้อย แม้ว่าจะเป็นอาชีพของคน “ลุ่มน้ำกว๊าน” มาอย่างยาวนานและมีแนวโน้มที่จะลดลงในอนาคต ปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงเป็นเหตุผลสำคัญที่นักวิชาการ หน่วยงาน และองค์กรต่างๆ ในพื้นที่ต้องตระหนักถึงภัยคุกคามต่อภาวะถดถอยของความรู้ท้องถิ่นประมงพื้นบ้านที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนคนพะเยา การทำเข้าใจต่อความรู้ท้องถิ่นประมงพื้นบ้านและการสังเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่นจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยดำรงไว้ซึ่งความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยาที่จะช่วยตอบโจทย์การเรียนรู้สำหรับเด็ก เยาวชน และผู้ที่สนใจในการศึกษาเรียนรู้ รวมถึงจะเป็นกลไกสำคัญในการช่วงชิงพื้นที่เพื่อผลิตซ้ำความรู้ท้องถิ่นผ่านกลไกทางอุดมการณ์ต่างๆ ต่อไป

การศึกษาในครั้งนี้จึงมุ่งที่จะเผยให้เห็นกระบวนการสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยา อำเภอเมืองจังหวัดพะเยา ซึ่งให้เห็นว่ามีการต่อสู้ต่อรองในกระบวนการสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นอย่างไร และรูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยาควรเป็นอย่างไรที่จะมีพลังในการช่วงชิงพื้นที่ผลิตซ้ำความรู้ท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดพะเยา อนึ่งการศึกษานี้ได้รับการรับรองจริยธรรมวิจัยในมนุษย์ จากมหาวิทยาลัยพะเยา เลขที่ UP-HEC 2.2/056/66

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
2. เพื่อศึกษาและสังเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยา

วิธีการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้ผู้วิจัยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่ออ่านความหมายจากปรากฏการณ์ และค้นหาความหมายภายใต้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนชาวประมงรอบกวานพะเยา จำนวน 4 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนสันแกลัดคำ ชุมชนบ้านร่องไฮ ชุมชนบ้านสันเวียงใหม่ และชุมชนสันหนองเหนียว ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตั้งแต่เดือนมีนาคม 2566-กันยายน 2566 โดยแบ่งเป็นการดำเนินการเป็น 2 ระยะ ได้แก่

ระยะที่ 1 ศึกษากระบวนการสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกวนพะเยา ผ่านการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชุมชนชาวประมงรอบกวานพะเยา ได้แก่ เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับประมงพื้นบ้านกวนพะเยา และงานวิจัยท้องถิ่นของชาวประมงพื้นบ้าน และเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากการสังเกตการณ์และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ได้จากการเลือกแบบบอลลี่หิมะ ได้แก่ ชาวประมงพื้นบ้านกวนพะเยา จาก 4 ชุมชน จำนวนรวม 12 คน โดยมีเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง แบบบันทึกการศึกษาเอกสาร และแบบบันทึกการสังเกตการณ์

ระยะที่ 2 ศึกษาและสังเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกวนพะเยา ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง โดยเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง จำนวน 9 คน ได้แก่ ชาวประมงพื้นบ้านกวนพะเยา จำนวน 2 คน เด็กและเยาวชน จำนวน 3 คน ครูและบุคลากรทางการศึกษา จำนวน 2 คน ผู้บริหารสถานศึกษา จำนวน 1 คน และผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน 1 คน โดยมีเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล คือ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง

การวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูล ผู้วิจัยประยุกต์ใช้ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพของชาย โพรธิตา (2564) ได้แก่ การจัดระเบียบข้อมูล การให้รหัสข้อมูล การแสดงข้อมูล และการสรุป การตีความ และการตรวจสอบความถูกต้องของผลการวิจัย และประยุกต์ใช้แนวคิดพื้นที่ความรู้ และแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอผลแบบพรรณนาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์

ทั้งนี้ การศึกษาในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ชี้แจงและขอความยินยอมจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ รวมถึงใช้ชื่อสมมุติในบทความนี้ป้องกันความเป็นส่วนตัว และผลกระทบเชิงลบที่อาจมีต่อผู้ให้ข้อมูล

ผลการศึกษา

1. กระบวนการสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกวนพะเยา

ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกวนพะเยามีการสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นในลักษณะของความรู้เชิงสถานการณ์บนฐานประสบการณ์ร่วมภายใต้การปะทะผลสานกับการเข้ามาจัดการทรัพยากรธรรมชาติกวนพะเยาผ่านเทคโนโลยีอำนาจและความรู้ของรัฐโดยกรมประมง อาทิ การกำหนดเขตพื้นที่อนุรักษ์ การกำหนดเครื่องมือทำประมง การกำหนดช่วงเวลาทำประมง และการบังคับใช้กฎหมาย เป็นต้น เป็นการแยกผู้คนออกจากการอนุรักษ์และเปลี่ยนพื้นที่กวนพะเยาไปเป็นพื้นที่สาธารณะของรัฐ (สมพร, สัมภาษณ์, 21 เมษายน 2566; สมภพ, สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2566) การนำเสนอในส่วนนี้ผู้วิจัยประยุกต์ใช้แนวคิดพื้นที่ความรู้เพื่อทำความเข้าใจการสร้างพื้นที่ความรู้ที่มีการปะทะ ต่อสู้ และต่อรองที่ทับซ้อนและโยงใยกับปฏิบัติการทางสังคมโดยมีชาวประมงพื้นบ้านเป็นผู้กระทำการสำคัญ

(อานันท์ กาญจนพันธ์, 2563; อานันท์ กาญจนพันธ์, 2564) แบ่งเป็น 3 ปฏิบัติการย่อยดังนี้

ปฏิบัติการเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ ชาวประมงพื้นบ้านเป็นผู้กระทำการทางสังคมที่มีการเรียนรู้ สะสมความรู้ และประสบการณ์ผ่านการทำประมงในบึงหนองต่างๆ เพื่อการยังชีพในชีวิตประจำวันนับตั้งแต่ก่อนการก่อสร้างประตูกั้นแม่น้ำอิง พวกเขาเรียนรู้ ลองผิด ลองถูก และปรับตัวให้เข้ากับเทคโนโลยีอำนาจและความรู้ของรัฐที่เข้ามากำกับควบคุมวิถีชีวิตประจำวันของพวกเขา ขณะเดียวกันก็ได้สร้างการต่อรอง หลบเลี่ยง รวมถึงสร้างความรู้และวาทกรรมชุดใหม่ขึ้นมาเพื่อต่อต้านหรือต่อรองกับความรู้নাของรัฐผ่านปฏิบัติการสร้างความรู้ร่วมบนฐานประสบการณ์ของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จำแนกปฏิบัติการออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่

1) ปฏิบัติการระดับปัจเจก เป็นการสะสมความรู้และประสบการณ์จากการสังเกตสภาพแวดล้อม ภูมิศาสตร์ สภาพภูมิอากาศ และพฤติกรรมของปลาในกวันพะเยา รวมถึงการลองผิดลองถูกผ่านประสบการณ์ส่วนตัว เช่นเดียวกันก็เรียนรู้ในการเผชิญหน้า การหลบเลี่ยง หรือต่อรองกับการบังคับใช้กฎหมายของกรมประมง โดยความรู้ของปัจเจกดังกล่าวมิได้เป็นความรู้ที่หยุดนิ่งและตายตัว แต่มีพลวัตปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ และยังถูกผลิตซ้ำ แลกเปลี่ยน และเรียนรู้ร่วมกันในเครือข่ายและชุมชนต่อไป

2) ปฏิบัติการระดับเครือข่าย เป็นการเรียนรู้ของคนในเครือข่ายที่ทำอาชีพประมงพื้นบ้าน เป็นการถ่ายทอดประสบการณ์ในระดับปัจเจกสู่การเรียนรู้และแลกเปลี่ยนในระดับเครือข่าย เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในครอบครัวชาวประมงส่วนใหญ่ในกวันพะเยาซึ่งการเรียนรู้มักเริ่มต้นจากการเป็นนายท้ายเรือคอยช่วยพ่อแม่พายเรือ หรือเริ่มต้นการทำประมงริมฝั่งกวัน

พะเยาโดยใช้เครื่องมือประมงง่ายๆ รวมถึงเทคนิควิธีต่างๆ ในการออกหาปลา การแปรรูปปลา เป็นปลาต้ม ปลาร้า ซึ่งความรู้เฉพาะของคนในเครือข่ายเดียวกัน

และ 3) ปฏิบัติการระดับชุมชน เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชาวประมงและร่วมกันสร้างชุดความรู้ของชุมชนในการต่อรองกับชุดความรู้ของรัฐในการจัดการทรัพยากร อาทิ ปลาร่องเพลง การสร้างคอนโดปลา การอนุรักษ์บัวแดง และการอนุรักษ์พันธุ์ปลา สะท้อนให้เห็นการร่วมสร้างและใช้ความรู้ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้กับสมาชิกโดยการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ของชาวประมงและร่วมกันบริหารจัดการในชุมชน

การเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ของชุมชนประมงพื้นบ้านจึงเป็นกระบวนการร่วมกันผลิตความรู้จากเบื้องล่าง เป็นความรู้เชิงซ้อนที่ชุมชนเรียนรู้แลกเปลี่ยนกับชุดความรู้สมัยใหม่ร่วมกับองค์กรภายนอก อย่างไรก็ตามความรู้ท้องถิ่นประมงพื้นบ้านในปัจจุบันกำลังถูกทำลายจากภาวะถดถอยของการผลิตความรู้ใหม่ของชุมชนการให้คุณค่าของความรู้ และความยั่งยืนของความรู้ ดังจะเห็นได้จากผู้ประกอบการประมงในแต่ละชุมชนมีจำนวนลดลง เยาวชนรุ่นใหม่ไม่ได้อสนใจประกอบอาชีพประมง รวมถึงชาวประมงเองก็ไม่ปรารถนาให้ลูกหลานประกอบอาชีพประมง

ปฏิบัติการสร้างเครือข่ายและอำนาจต่อรอง การสร้างเครือข่ายประมงพื้นบ้านเกิดขึ้นภายใต้แรงกดดันของการกำกับควบคุมพื้นที่กวันพะเยาของรัฐ และปรับเปลี่ยนพื้นที่สาธารณะ/สิทธิหน้าหมูของชุมชนไปสู่การควบคุมโดยรัฐผ่านการกำหนดเขตพื้นที่ในการอนุรักษ์พยายามแยกคนออกจากทรัพยากรธรรมชาติ และการจับปรับ ยึดเครื่องมือทำการประมงของชาวบ้านผ่าน

การบังคับใช้กฎหมายของรัฐ ซึ่งสภาวะดังกล่าวได้สร้างความกดดันต่อชุมชนชาวประมงอย่างต่อเนื่องกระทั่งกลายเป็นความขัดแย้งและความรุนแรงระหว่างชาวประมงพื้นบ้านและเจ้าหน้าที่กรมประมง ในช่วงปี พ.ศ. 2543 สะท้อนถึงความคิดแบบคู่ตรงข้ามระหว่างความรู้ของรัฐและความรู้ท้องถิ่นของชาวประมง

ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวชาวประมงพื้นบ้านได้สร้างปฏิบัติการหลบหลีก การต่อรอง รวมถึงสร้างวาทกรรมใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่านกลไกต่างๆ ในระดับชุมชน เพื่อแสดงให้เห็นว่าพวกเขาเป็นผู้นุรักษ์มิใช่ผู้บริโภคเพียงอย่างเดียว ขณะเดียวกันก็ยังท้าทายต่อกฎระเบียบของรัฐโดยการหลบหลีกและลักลอบทำประมงในเขตพื้นที่อนุรักษ์ในบางครั้งบางเวลา โดยอาศัยเครือข่ายของคนทำประมงในการทำหาย และต่อรองกับการปฏิบัติอำนาจของรัฐ

กระทั่งช่วงต้นทศวรรษ 2540 ชุมชนประมงพื้นบ้านได้รวมกลุ่มจัดตั้งแต่กลุ่มประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยาจาก 17 ชุมชนรอบกว๊านพะเยาโดยได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาคประชาสังคม ได้แก่ ศูนย์สังคมพัฒนาสังคมชนบทเชียงใหม่ สาขาจังหวัดพะเยา สมาคมทอริกแห่งประเทศไทย เพื่อการพัฒนา และมูลนิธิพะเยาเพื่อการพัฒนา โดยมีเป้าหมายในการเคลื่อนไหวต่อรองกับรัฐ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงสร้างเครือข่ายประมงพื้นบ้าน สะท้อนให้เห็นการสร้างอำนาจต่อรองที่มุ่งเข้าไปมีส่วนและเสนอข้อเรียกร้องของชุมชนให้รัฐหันกลับมาสร้างความร่วมมือกับประมงพื้นบ้านอย่างการถ้อยทีถ้อยอาศัยในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติกว๊านพะเยาร่วมกัน

นอกจากนี้ ชุมชนประมงพื้นบ้านยังมีการสร้างเครือข่ายทางการเมืองกับนักการเมืองท้องถิ่นและการเมืองระดับชาติเพื่อเป็นกลไกหนึ่งในการเจรจาต่อรอง เรียกร้องสิทธิและปกป้องผล

ประโยชน์ของชุมชน มากไปกว่านั้นชาวประมงพื้นบ้านส่วนหนึ่งก็ใช้และขยายเครือข่ายไปสู่พื้นที่ทางการเมืองเพื่อการต่อรองและเป็นกระบอกเสียงในการขับเคลื่อนความต้องการและปกป้องผลประโยชน์ของชาวประมงพื้นบ้าน อาทิ การเข้าไปมีบทบาทในการเมืองท้องถิ่น เป็นผู้ประสานงานและทำงานเชิงพื้นที่ให้กับนักการเมืองระดับชาติ (ปฏิบัติการสร้างเครือข่ายจึงเป็นกลไกสำคัญอย่างมากในการสร้างพื้นที่ความรู้ สร้างพลังอำนาจของชุมชนให้มีความเข้มแข็ง และต่อรองกับรัฐในฐานะผู้ถือและใช้อำนาจ สะท้อนให้เห็นว่าชาวประมงพื้นบ้านมิได้ตั้งรับและยอมสยบต่ออำนาจของรัฐเสมอไป แต่พวกเขายังเป็นผู้ปฏิบัติการอย่างจริงจัง (active agency) ในการสร้างสรรค์ ช่างชิงและต่อรองผ่านการต่อสู้ในพื้นที่ทางความรู้ต่างๆ เป็นการสร้างพื้นที่ความรู้และสร้างความหมายใหม่ในฐานะ“พรานปลานักอนุรักษ์ความหลากหลาย”ของกว๊านพะเยา

ปฏิบัติการเชิงสถาบันและเชื่อมโยงเครือข่าย เป็นการเชื่อมข้ามความรู้แบบคู่ตรงข้ามมาสู่การสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน กรมประมง หน่วยงานภาครัฐและเอกชนในพื้นที่ ปรากฏชัดขึ้นเมื่อมีการจัดตั้งเครือข่ายประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยาและจดทะเบียนกับสำนักงานสหกรณ์จังหวัดพะเยา เมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม 2543 โดยทำหน้าที่สำคัญในการปกป้องและเรียกร้องผลประโยชน์จากภาครัฐโดยเฉพาะทรัพยากรประมง เป็นการก่อรูปเชิงสถาบันในรูปขององค์กรภาคประชาชนขับเคลื่อนประเด็นเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับประมงพื้นบ้านและกว๊านพะเยา นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนวิถีประมงพื้นบ้านเพื่อการท่องเที่ยวรักษ์กว๊านพะเยาเพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว ชุมชนประมง

พื้นบ้านก็มีการปรับตัวต่อสถานการณ์ใหม่ที่เข้ามาในพื้นที่

ปฏิบัติการเชิงสถาบันทำให้กลุ่มประมงพื้นบ้านมีพื้นที่ในการสร้างความรู้ใหม่ ทบทวนความรู้ และเผยแพร่ความรู้ผ่านกระบวนการวิจัยท้องถิ่นที่สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น เช่น โครงการวิจัยการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกวนพะเยา จังหวัดพะเยา การพิมพ์หนังสือที่เกี่ยวข้อง เช่น คนหาปลา : ชีวิตบนพื้นน้ำกวนพะเยา เป็นต้น ทำให้เกิดการทบทวนความรู้และจัดระเบียบความรู้ให้มีความน่าเชื่อถือ นอกจากนี้ปฏิบัติการเชิงสถาบันยังช่วยให้สามารถเชื่อมโยงเครือข่ายกับสถาบันอุดมศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยพะเยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย และร่วมมือกันในการร่วมผลิตความรู้ผ่านกระบวนการวิจัย อาทิ โครงการวิจัยรูปแบบการจัดการความรู้ด้านความหลากหลายทางชีวภาพสู่การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตามหาลำธารองเพลงที่กวนพะเยา และยังเป็นสนามในการเรียนรู้และวิจัยของนิสิต/นักศึกษา รวมถึงการปฏิบัติการร่วมกับโรงเรียนในพื้นที่ กรมส่งเสริมการเรียนรู้และหน่วยงานทางการศึกษาในการเผยแพร่ความรู้และประสบการณ์ให้กับเยาวชน นอกจากนี้ยังเชื่อมโยงเครือข่ายกับภาคประชาสังคมอื่นๆ ในพะเยาและลุ่มแม่น้ำอิง อาทิ สถาบันปวงผญาพยาว เครือข่ายแม่ญิงพะเยา กลุ่มรักษ์เชียงของ สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต สภาประชาชนลุ่มน้ำอิง เป็นต้น สะท้อนถึงการใช้ทุนทางสังคมในขบวนการขับเคลื่อนและร่วมด้วยช่วยกันของเครือข่ายประมงพื้นบ้านให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

ปฏิบัติการเชิงสถาบันและการเชื่อมโยงเครือข่ายเป็นการเน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญและจำเป็นของการดำรงอยู่ของความรู้ประมงพื้นบ้าน เช่นเดียวกันก็สร้างความเข้มแข็งให้กับความรู้

ท้องถิ่นผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน มีการสร้างความรู้ใหม่ผ่านกระบวนการวิจัยและยกระดับปรากฏการณ์ในความรู้ท้องถิ่นสู่การอธิบายความรู้เชิงวิทยาศาสตร์ นอกจากนี้เครือข่ายประมงพื้นบ้านยังได้สร้างพื้นที่การเรียนรู้ประมงพื้นบ้านในชื่อ “โฮงเอียนกวนพะเยา” เพื่อเป็นสนามในการเรียนรู้ความรู้ประมงพื้นบ้าน เป็นความพยายามในการใช้ความรู้ท้องถิ่นต่อรองกับความความรู้กระแสหลักที่ให้คุณค่าต่อความรู้ที่ตอบสนองต่อระบบทางเศรษฐกิจและดั้งเดิมและเยาวชนรุ่นใหม่ออกจากชุมชน ละทิ้งความรู้และภูมิปัญญาของกลุ่มน้ำกวน โฮงเอียนกวนพะเยาจึงกลายเป็นสัญลักษณ์หนึ่งของการต่อสู้ในพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน

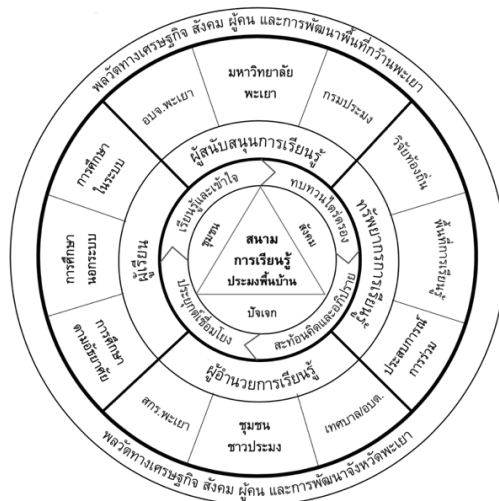
จากที่กล่าวมาข้างต้น ชี้ให้เห็นปฏิบัติการสร้างพื้นที่ความรู้ของชุมชนประมงพื้นบ้านกวนพะเยาที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการในชีวิตประจำวันที่ถูกกีดกันและกดขี่จากความรู้แบบแยกส่วนที่รัฐนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรโดยการแยกคนออกจากการอนุรักษ์ และการบังคับใช้กฎหมายที่ซ้อนทับกับวิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้าน เป็นเหตุให้ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านต้องรวมกลุ่มลุกขึ้นมาต่อสู้ต่อรองผ่านปฏิบัติการต่างๆ เพื่อชี้ให้เห็นว่ากวนพะเยามีใช่เป็นเพียงสถานที่หรือหนองบึงเชิงกายภาพเท่านั้น แต่มากล้นไปด้วยความรู้และภูมิปัญญาที่สั่งสม เรียนรู้ แลกแลกเปลี่ยนกันระดับปัจเจก เครือญาติ และในชุมชนต่อเนื่องกันมา มีปฏิบัติการสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างอำนาจต่อรอง และยกระดับขบวนการเคลื่อนไหวให้อยู่ในรูปสถาบันและเชื่อมโยงเครือข่าย อย่างไรก็ตามปฏิบัติการสร้างพื้นที่ความรู้ของชาวประมงพื้นบ้านปัจจุบันกำลังถูกท้าทายโดยเฉพาะในช่วงการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ความสัมพันธ์ของเครือข่ายถูกลดทอนความเข้มแข็งลงไป ต่างคนต่างอยู่ ต่างคนกันต่างทำมากขึ้น ทุนการวิจัยและ

การสนับสนุนขององค์กรภาครัฐลดลง ปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการทบทวนรูปแบบการเรียนรู้ที่จะช่วยหนุนสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกวนพะเยาให้เกิดขึ้นจริงและยั่งยืน ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

2. รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกวนพะเยา

ความรู้ท้องถิ่นประมงพื้นบ้านกวนพะเยาเป็นทุนทางวัฒนธรรมของคนพะเยามาอย่างช้านาน แต่ปัจจุบันกำลังถูกทำลายจากความรู้สมัยใหม่และการศึกษาในระบบโรงเรียนที่จัดวางความรู้ท้องถิ่นอยู่ในระดับรองไม่จำเป็นต่อการทดสอบการศึกษาต่อ และการประกอบอาชีพในโลกของระบบทุนนิยม (Sapphasuk, 2019) ดังจะเห็นได้จากครอบครัวชาวประมงส่วนใหญ่กล่าวไปในทิศทางเดียวกัน อาทิ ป้าจริยา (สัมภาษณ์, 19 กรกฎาคม 2566) ชาวประมงหญิงแม่เลี้ยงเดี่ยวกล่าวว่า “..เราหาปลาเก็บเงินส่งลูกให้เรียนหนังสือไปทำงานที่มันคงได้เงินเดือนประจำ ออย่ามาลำบาก

หาปลาเหมือนแม่อีกเลย..” ว่าภายใต้ความท้อดังกล่าวชาวประมงพื้นบ้าน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษาในพื้นที่รอบกวนพะเยายังตระหนักถึงคุณค่า ความสำคัญและการดำรงอยู่ของความรู้ท้องถิ่น ดังที่นางทิพย์ (สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม 2566) ผู้อำนวยการโรงเรียนแห่งหนึ่งในพื้นที่กล่าวว่า “..ความรู้ประมงพื้นบ้านเป็นเอกลักษณ์ของคนพะเยา เป็นแหล่งกำหนดความรู้และวิถีชีวิตรวมถึงเป็นแหล่งรายได้หลักที่เลี้ยงดูครอบครัว..” อย่างไรก็ตามความรู้ท้องถิ่นยังจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง และทบทวนคุณค่าของความรู้ท้องถิ่นให้มีความสอดคล้องกับพลวัตทางเศรษฐกิจ สังคม ผู้คน และยุคสมัยที่เปลี่ยนไปด้วยเช่นเดียวกัน จึงมีความจำเป็นต้องยกระดับความรู้ท้องถิ่นให้ตอบโจทย์การเรียนรู้ของผู้คนทุกช่วงวัยและพลวัตทางสังคมที่เปลี่ยนไป การนำเสนอในส่วนนี้เป็นการนำเสนอรูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกวนพะเยาที่ได้มาจากการสังเคราะห์ข้อมูลและข้อเสนอของผู้ให้ข้อมูลสำคัญดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่นชาวประมงพื้นบ้านกวนพะเยา

จากภาพที่ 1 แสดงรูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนฐานความรู้ท้องถิ่นประมงพื้นบ้าน กว๊านพะเยา ประกอบด้วยสนามการเรียนรู้ประมงพื้นบ้าน เป้าหมายการเรียนรู้ วิธีการเรียนรู้ และองค์ประกอบของการเรียนรู้ตลอดชีวิตสอดคล้องกับพลวัตและบริบททางเศรษฐกิจ สังคม ผู้คน รวมถึงการพัฒนาในพื้นที่กว๊านพะเยาและพื้นที่จังหวัดพะเยา ดังนี้

1. สนามการเรียนรู้ประมงพื้นบ้าน เป็นพื้นที่สำหรับการเรียนรู้ความรู้ท้องถิ่นประมงพื้นบ้านกว๊านพะเยาอย่างเป็นองค์รวม อาทิ ความรู้การทำประมง การอนุรักษ์พันธุ์ปลา ผลิตภัณฑ์ปลา ความเชื่อ ภูมิศาสตร์ ระบบนิเวศ และการท่องเที่ยว รวมถึงความรู้ในการต่อสู้ต่อรองกับรัฐและการสร้างพื้นที่ความรู้ของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน โดยความรู้ในสนามการเรียนรู้ดังกล่าวต้องเชื่อมโยงและตอบโต้กับมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และความเปลี่ยนแปลงของผู้คน ทั้งนี้สนามการเรียนรู้ไม่จำเป็นต้องมีสถานที่หรือสิ่งก่อสร้างที่จัดทำขึ้นใหม่ แต่เป็นกระบวนการเรียนรู้และทำความเข้าใจจากประสบการณ์ตรง การทบทวน ไตร่ตรอง สะท้อนคิดและอภิปรายร่วมกัน และการประยุกต์เชื่อมโยง (อาชัญญา รัตนอุบล, 2562) เป็นการเรียนรู้ในสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตประจำวันของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านที่ผสมผสานความรู้ท้องถิ่นและความรู้ทางวิทยาศาสตร์เข้าด้วยกัน โดยมีเป้าหมายการเรียนรู้ในสนามการเรียนรู้ประมงพื้นบ้านแบ่งได้เป็น 3 ระดับ คือระดับปัจเจก เป็นการเรียนรู้ที่มุ่งหวังสะสมความรู้ มุมมองและประสบการณ์เพื่อพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงตนเองในมิติต่างๆ ระดับชุมชน เป็นการเรียนรู้ที่มุ่งจะใช้ความรู้ท้องถิ่นเป็นพื้นฐานในการพัฒนาชุมชนเปลี่ยนแปลงชุมชน หรือสร้างสำนึกร่วมให้เกิดขึ้นกับชุมชน และระดับสังคม เป็นการเรียนรู้ที่มุ่งสร้างการเปลี่ยนระดับมหภาคทางเศรษฐกิจ

การเมือง และสังคมทั้งในพื้นที่รอบกว๊านพะเยา จังหวัดพะเยาโดยใช้ความรู้ท้องถิ่นประมงพื้นบ้านเป็นกลไกสำคัญในการต่อสู้ต่อรองเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง

2. องค์ประกอบของการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนฐานความรู้ท้องถิ่นชาวประมงพื้นบ้าน กว๊านพะเยา เป็นปฏิบัติการขับเคลื่อนการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่มีสนามการเรียนรู้ประมงพื้นบ้านเป็นศูนย์กลางและมีการเรียนรู้แบบองค์รวม มีพลวัตและเชื่อมโยงระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ได้แก่

2.1 ผู้อำนวยการเรียนรู้ เป็นผู้ปฏิบัติการหลักในสนามการเรียนรู้ประมงพื้นบ้าน ประกอบด้วย (1) ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านในฐานะผู้รู้ (knower) ผู้เชี่ยวชาญ (expert) เกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่นทำหน้าที่อำนวยความสะดวกในฐานะประสบการณ์ และสภาพแวดล้อมจริง (2) เทศบาลหรือองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ในพื้นที่ในฐานะองค์กรภาครัฐที่ใกล้ชิดกับชุมชนทำหน้าที่ประสานความร่วมมือและส่งเสริมสนับสนุนงบประมาณ สถานที่ บุคลากร และวัสดุอุปกรณ์ให้แก่ชุมชนสำหรับการจัดการเรียนรู้ และ (3) กรมส่งเสริมการเรียนรู้ (สกร.) อำเภอเมืองพะเยา ในฐานะหน่วยงานทางการศึกษาที่ใกล้ชิดชุมชน โดยมีครู กศน. ตำบล เป็นกลไกอำนวยความสะดวกในการจัดการความรู้ท้องถิ่นให้เป็นระบบ รวมถึงพัฒนาชาวประมงพื้นบ้านให้มีทักษะที่จำเป็นต่อการสร้างความรู้ใหม่และการจัดการเรียนรู้ ตอบโจทย์คนทุกช่วงวัย ทั้งนี้เป็นความสัมพันธ์ในแนวระนาบ เสมอภาคเท่าเทียมกันในการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนร่วมกัน

2.2 ทรัพยากรการเรียนรู้ เป็นองค์ความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านที่เกิดจากประสบการณ์ร่วมของชุมชน ประกอบด้วยความรู้ที่แฝงฝังในตัวชาวประมงแต่ละคนที่เกิดขึ้นจากการสะสมประสบการณ์ภายใต้บริบท

เฉพาะของกวางพะเยา และความรู้ในรูปแบบวิจัย
ท้องถิ่นและหนังสือที่เกิดจากกระบวนการวิจัยและ
การถอดบทเรียนจากของชาวประมงพื้นบ้าน รวม
ถึงการเชื่อมความรู้ท้องถิ่นเป็นเส้นทางการเรียนรู้
ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของชุมชนชาวประมง
พื้นบ้านและพื้นที่ประมงบริเวณต่างๆ ในบริเวณ
กวางพะเยา

2.3 ผู้สนับสนุนการเรียนรู้ การเรียนรู้
ตลอดชีวิตในสนามการเรียนรู้ประมงพื้นบ้านเป็น
ปฏิบัติการในสถานการณ์และวิถีชีวิตประจำวัน
ของชุมชนที่ขับเคลื่อนผ่านผู้อำนวยการเรียนรู้
ในระดับชุมชนโดยมีองค์กรภาครัฐที่มีทรัพยากร
ความรู้ การวิจัย และงบประมาณเป็นหน่วยงาน
ช่วยหนุนเสริมปฏิบัติการของชุมชนชาวประมง
พื้นบ้าน ได้แก่ มหาวิทยาลัยพะเยา ช่วยหนุนเสริม
ด้านกระบวนการวิจัย การสร้างความรู้ และการจัด
การความรู้ กรมประมง ช่วยหนุนเสริมเรื่อง
พันธุ์ปลา การขยายพันธุ์ปลา และความรู้เกี่ยวกับ
การประมง และองค์การบริหารส่วนจังหวัดพะเยา
ช่วยหนุนเสริมด้านงบประมาณ สถานที่ หรือ
การประสานงานหน่วยงาน

2.4 ผู้เรียนทุกช่วงวัย เป็นหัวใจสำคัญ
ในสนามการเรียนรู้ประมงพื้นบ้านซึ่งจะ
สัมพันธ์กับเป้าหมายการเรียนรู้ของผู้เรียนที่มี
ความหลากหลายและทุกช่วงวัย การเรียนรู้ใน
สนามการเรียนรู้จึงเชื่อมโยงผู้เรียนกับการจัด
การศึกษาทั้ง 3 ระบบ กล่าวคือ การศึกษาในระบบ
ผู้เรียนเป็นนักเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา
มัธยมศึกษา และนิสิตนักศึกษาจากสถาบันต่างๆ
การศึกษานอกระบบ เป็นผู้เรียนที่อยู่ภายใต้
การจัดการเรียนรู้ของสำนักงานส่งเสริมการเรียนรู้
(สกร.) มีความยืดหยุ่นสูง มีความหลากหลายของ
ผู้เรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นผู้เรียน
ทุกช่วงวัยที่สนใจเรียนรู้เช่น นักวิจัย นักวิชาการ
ประชาชน เด็กและเยาวชนทั้งในและนอกพื้นที่
รวมถึงชาวประมงพื้นบ้านและครอบครัวชาวประมง

พื้นบ้านในชุมชนที่สามารถเข้ามาแลกเปลี่ยน
เรียนรู้ร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบของ
การเรียนรู้ตลอดชีวิตบนฐานความรู้ท้องถิ่นข้างต้น
เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นองค์รวม ไม่แยกส่วน
ความรู้และการจัดการความรู้ มีความเสมอภาค
เท่าเทียม ไม่ครอบงำ และตั้งอยู่บนพื้นฐาน
ความไว้วางใจเชื่อใจระหว่างกันในการหนุนเสริม
ปฏิบัติการในสนามการเรียนรู้ประมงพื้นบ้านร่วมกัน
ขณะเดียวกันก็เป็นความสัมพันธ์ที่มีความเป็น
พลวัตสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ
สังคม ผู้คน และการพัฒนาในพื้นที่รอบกวางพะเยา
และพื้นที่จังหวัดพะเยา

สรุปและอภิปรายผล

1. การสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นของชุมชน
ชาวประมงพื้นบ้านกวางพะเยาเป็นปฏิบัติการต่อสู้
ต่อรองและช่วงชิงพื้นที่ภายใต้การจัดวางความรู้
แบบคู่ตรงข้ามระหว่างความรู้ท้องถิ่นของชุมชน
ชาวประมงพื้นบ้านกับความรู้และเทคโนโลยีอำนาจ
ของรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติกวาง
พะเยา เริ่มขึ้นภายหลังการสร้างประตูกันแม่น้ำ
อิงใน พ.ศ. 2482 และการประกาศใช้กฎระเบียบ
ต่างๆภายใต้วาทกรรมครอบงำว่าด้วยการอนุรักษ์
เป็นจุดเริ่มต้นของการกีดกันและแยกผู้คนออก
จากพื้นที่อนุรักษ์ในฐานะที่เป็นพื้นที่ของรัฐ สะสม
กระทั่งเป็นความขัดแย้งและความรุนแรงระหว่าง
ชุมชนประมงพื้นบ้านกับกรมประมง (อัครชัย
เอื้อหยิ่งศักดิ์ และสมศักดิ์ เกียวกิ่งแก้ว, 2559)
ขณะเดียวกันชุมชนประมงพื้นบ้านยังต้องเผชิญกับ
ระบบทุนนิยมที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ
และบริบทเชิงพื้นที่ให้ตอบสนองต่อระบบตลาด
มากขึ้น สะท้อนให้เห็นการเมืองของความรู้ที่
ทับซ้อนกันและประกอบไปด้วยปฏิบัติการที่
มักจะสัมพันธ์กับอำนาจ (อานันท์ กาญจนพันธุ์,
2564)

ที่ว่าภายใต้ความขัดแย้งของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่กวางพะเยาได้ทำให้เห็นถึงรอยต่อ จุดปะทะของความรู้ และกระบวนการสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านในการต่อสู้ช่วงชิง สร้างความรู้ และอำนาจต่อรองในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในฐานะที่พวกเขาเป็นผู้ปฏิบัติการที่ผ่านปฏิบัติการต่างๆ ในพื้นที่กวางพะเยา ได้แก่ 1) ปฏิบัติการเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ เป็นปฏิบัติของชุมชนที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจก ระดับเครือข่าย และระดับชุมชน เป็นการเรียนรู้และสร้างชุดความรู้ใหม่จากประสบการณ์ร่วมกันจากเบื้องล่างเพื่อท้าทายกับความรู้ของรัฐและระบบเศรษฐกิจของทุน ที่สะท้อนถึงนัยของการปรับเปลี่ยนสถานะความรู้และความจริงของความรู้ที่ถูกสะสมจากประสบการณ์และถ่ายทอดในครอบครัวและชุมชน 2) ปฏิบัติการสร้างเครือข่ายและอำนาจต่อรอง เป็นปฏิบัติการรวมกลุ่มชุมชนชาวประมงพื้นบ้านและเชื่อมโยงกับภาคประชาสังคมในพื้นที่ การเมืองท้องถิ่น และการเมืองระดับชาติ เพื่อสร้างพื้นที่และอำนาจต่อบริรัฐ รวมถึงสร้างความหมายใหม่ในฐานะพรานปลาน้ำจืดที่อนุรักษ์ ดังที่อาพันธ์ กาญจนพันธ์ (2564) กล่าวว่าการช่วงชิงการนิยามความรู้ของคนกลุ่มต่างๆ ส่งผลต่อการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาและการอนุรักษ์ไปพร้อมๆ กันและความรู้ท้องถิ่นแสดงออกผ่านปฏิบัติการของกลุ่มและปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา และ 3) ปฏิบัติการเชิงสถาบันและเชื่อมโยงเครือข่ายเป็นกลไกเชิงสถาบันที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายที่เป็นทางการในการสร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่ม สร้างความรู้ใหม่ผ่านการวิจัย และสร้างสนามการเรียนรู้โฮงเฮียนกวางพะเยา เพื่อสร้างความเข้มแข็งและคุณค่าต่อความรู้ท้องถิ่นที่สะท้อนถึงสิทธิอัตลักษณ์และจิตวิญญาณของคนลุ่มน้ำกวางพะเยา ดังข้อเสนอของ Tindall *et al.* (2012) ซึ่งให้เห็นว่าการเชื่อมต่อกับปฏิบัติการที่หลากหลายเป็นประโยชน์

ทั้งปัจเจกและกลุ่ม ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทรัพยากร การเสริมอำนาจเชื่อมต่อกับผู้มีอำนาจเกิดความชอบธรรม และทำให้เกิดความเข้มแข็งในการสร้างอัตลักษณ์ ความสมานฉันท์ และขวัญกำลังใจ

การสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกวางพะเยาเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่องและมีความพลวัตปรับเปลี่ยนตลอดเวลา โดยมีชาวประมงพื้นบ้านเป็นผู้ปฏิบัติการที่เรียนรู้สำคัญภายใต้ความซับซ้อนของความรู้และผู้ปฏิบัติการรัฐและทุนในพื้นที่กวางพะเยา เพื่อช่วงชิงความหมายของความรู้และต่อรองสิทธิในการดำรงชีวิตบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่น อัตลักษณ์ร่วม และจิตวิญญาณของคนลุ่มน้ำกวาง (อาพันธ์ กาญจนพันธ์, 2564)

2. รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่นของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านกวางพะเยา เป็นแนวปฏิบัติในการช่วงชิงพื้นที่ความรู้ที่มีชุมชนประมงพื้นบ้านเป็นผู้ปฏิบัติการที่เรียนรู้ที่สำคัญโดยใช้ทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนที่สะสมผ่านปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน การสร้างเครือข่าย และผลานความความรู้ท้องถิ่นและความรู้อื่นในระดับพื้นที่เข้าด้วยกัน กระทั่งกลายเป็นองค์ความรู้ของชุมชน ดังที่ Guitart, *et al.* (2023) เรียกสิ่งเหล่านี้ว่า “กองทุนความรู้และอัตลักษณ์ของชุมชน (community funds of knowledge and identity)” เป็นความรู้ ทักษะ และอัตลักษณ์ของบุคคลและชุมชนที่สั่งสม และพัฒนาขึ้นในสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยความรู้ท้องถิ่นของชุมชนประมงพื้นบ้านในสนามการเรียนรู้ประมงพื้นบ้านเป็นความรู้สนามการปฏิบัติ (praxis) ผ่านการเรียนรู้และทำความเข้าใจประสบการณ์ตรง การทบทวนไตร่ตรอง สะท้อนคิดและอภิปรายร่วมกัน และการประยุกต์เชื่อมโยง ซึ่งอาชญูญารัตนอุบล (2562) เรียกว่าการเรียนรู้ดังกล่าวว่า

“การเรียนรู้จากประสบการณ์” เป็นกระบวนการที่จะทำให้บุคคลได้รับการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน มีความหมายภายใต้บริบทที่แตกต่างกันไปแต่ละบุคคล สะท้อนถึงเป้าหมายของการเรียนรู้ในสนามการเรียนรู้ในระดับปัจเจก ระดับชุมชน และระดับสังคมแตกต่างกันไป

นอกจากนี้การขับเคลื่อนความรู้ท้องถิ่นผ่านสนามการเรียนรู้ประมงพื้นบ้านนั้นจำเป็นต้องอาศัยองค์ประกอบต่างๆ ที่จะช่วยขับเคลื่อนและหนุนเสริมปฏิบัติการให้เกิดขึ้นได้อย่างยั่งยืน ได้แก่ ผู้อำนวยการเรียนรู้ ทรัพยากรการเรียนรู้ ผู้สนับสนุนการเรียนรู้ และผู้เรียนทุกช่วงวัย โดยถือได้ว่าเป็นการจัดระบบนิเวศของผู้ปฏิบัติการในระดับพื้นที่ใหม่เพื่อก่อให้เกิดการทำงานร่วมกันและนำไปสู่การสร้างคุณค่าให้กับระบบนิเวศการเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งผู้ปฏิบัติการแต่ละกลุ่มสามารถใช้จุดแข็งด้านทรัพยากรและองค์ความรู้ของตนเองในการสร้างคุณค่า ช่วยส่งเสริมการดำเนินงาน และสามารถสนองเป้าหมายการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้เรียนทุกช่วงวัย (สอวช., 2563) ฉะนั้นองค์ประกอบการเรียนรู้ในสนามการเรียนรู้ประมงพื้นบ้านบ้านพะเยาจึงต้องตระหนักถึงความเสมอภาคเท่าเทียมความยุติธรรม การมีส่วนร่วม สิทธิเสรีภาพ และการสร้างสังคมประชาธิปไตย (อาชัญญารัตน์อุบล, 2562) เพื่อจะนำไปสู่การสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิตบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่นประมงพื้นบ้านได้อย่างแท้จริงและยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น กรมประมง กรมส่งเสริมการเรียนรู้ มหาวิทยาลัยพะเยา โรงเรียน ภาคธุรกิจ และองค์กรพัฒนาเอกชนในระดับท้องถิ่น ต้องเข้ามาหนุนเสริมสร้างคุณค่า และมูลค่าต่อความรู้ท้องถิ่นของชาวประมงพื้นบ้านในแถบระนาบ รวมถึงยกระดับชุมชนประมงพื้นบ้านเป็นสนามการเรียนรู้ตลอดชีวิตและเมืองแห่งการเรียนรู้ที่ยั่งยืนบนพื้นฐานความรู้ของท้องถิ่น

ข้อเสนอในการวิจัยครั้งต่อไป การวิจัยนี้ผู้วิจัยทำการศึกษาเฉพาะชุมชนชาวประมงพื้นบ้านบ้านพะเยาซึ่งเป็นการศึกษาเฉพาะกลุ่มเฉพาะพื้นที่ ฉะนั้นการศึกษาครั้งต่อไปควรขยายการศึกษาให้ครอบคลุมความรู้ท้องถิ่นอื่นคนกลุ่มอื่น รอบบ้านพะเยา รวมทั้งควรศึกษาเปรียบเทียบการสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นของชาวประมงพื้นบ้านและกลุ่มผู้คนในพื้นที่อื่นๆ

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยประเภทงานมูลฐาน (Fundamental Fund; FF) ประจำปีงบประมาณ 2566 มหาวิทยาลัยพะเยา เลขที่สัญญา FF66-RIM113 จากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)

เอกสารอ้างอิง

- กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา. (2566). ‘พะเยา’ เมืองแห่งการเรียนรู้ (learning city) เพื่อสร้างโอกาสในการเข้าถึงการศึกษาสำหรับทุกคน. กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา . <https://www.eef.or.th/article-abe-the-series-140323/>.
- ชาย โปริสตา. (2564). ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ (พิมพ์ครั้งที่ 8). อมรินทร์พริ้นติ้งฯ.
- พระธรรมวิมลโมลี. (2542). ประวัติบ้านพะเยา. เชียงราย:ไพศาลการพิมพ์.

- พัชรินทร์ สืบดี, วีระ เลิศสมพร และรักษศรี เกียรติบุตร. (2563). แนวทางการพัฒนาการจัดการเครือข่ายประมงพื้นบ้านกวนพะเยา. *วารสารวิชาการสิรินธรปริทรรศน์*, 21(1), 224-234.
- มนตรา พงษ์นิล. (2562). มุ่งสู่ชุมชนผู้ประกอบการ: โอกาสและแรงบีบบังคับ ทางเศรษฐกิจการเมืองของชาวประมงกวนพะเยา. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 27(53), 156-180.
- ศิวรักษ์ ศิวารมย์. (2551). *สังคมศาสตร์การศึกษา*. สร้างสรรค์.
- สอวช. (2563). *การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต (lifelong learning) เพื่อรองรับการพลิกโฉมฉบับพลันและวิกฤตการณ์โลก*. กลุ่มยุทธศาสตร์กำลังคนในระบบการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์วิจัยและนวัตกรรม.
- อัมพชัชย เอื้อหิยังศักดิ์ และสมศักดิ์ เกี่ยวกิ่งแก้ว. (2559). ขบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านกวนพะเยา. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 35(3), 196-204.
- อชาญญา รัตน์อุบล. (2562). *แนวความคิดส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิตในสังคมไทย*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2563). *จุดตัดของเรื่องต้องห้ามในพื้นที่ความรู้*. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2564). *ก้าวข้ามวาทกรรมสู่พื้นที่ความรู้: จุดตัดของข้อถกเถียงทางสังคมศาสตร์*. สยามปริทัศน์.
- Guitart, E. M., Iglesias, E., Serra, J. M., & Subero, D. (2023). Community funds of knowledge and identity: A mesogenetic approach to education. *Anthropology & Education Quarterly*, 54(3), 307-317.
- Sapphasuk, W. (2019). *Cultural citizenship construction in Thailand-Lao PDR border school* [Doctoral dissertation, Chiang Mai University]. Chiang Mai University.
- Tindall, D. B., Cormier, J., & Diani, M. (2012). Network social capital as an outcome of social movement mobilization: Using the position generator as an indicator of social network diversity. *Social Networks*, 34(4), 387-395.